תשובת ר' שמואל בן חיים פינטו ור' אהרן בן חיים (השני) בעניין תענית בכורים בערב פסח

משפחת פינטו, שיש סבורים כי מוצאה מפורטוגל, היא משפחת רבנים נודעת לשם ולתהילה. בניה פעלו בעיקר בארם צובה, בארץ ישראל, במרוקו, וגם במקומות נוספים.[1] דומה שהגדול שבהם הוא ר' יאשיהו פינטו, תלמיד ר' יעקב אבועלפיא. לפי המקובל ר' יאשיהו נסמך ע"י רבו, ועל כן הוא נקרא בשם הרב המוסמך. ר' יאשיהו היה רב בדמשק, וחיבר ספרים רבים. נפטר בשנת ת"ח, ושם מנוחתו כבוד.[2] עם פטירתו עברו בניו לארם צובה. בנו ר' דניאל פינטו, היה רב בארם צובה, ונפטר בה בשנת תמ"א. השאיר אחריו ספר דרושים בשם לחם חמודות, שלא נדפס. בנו ר' שמואל פינטו, אף הוא מרבני ארם צובה, ושימש שם כדיין. הוא חתום שני, לאחר ר' משה הררי, יחד עם רבני צובה אחרים, על תשובה בשנת ת"ע, שהובאה בספר דברי יוסף לר' יוסף אירגס, ליוורנו, תק"ב, סי' ג. ר' שמואל נפטר בארם צובה בו' בכסלו שנת תע"ו.[3]

מעט מחידושי ר' דניאל ור' שמואל מובאים ע"י ר' עובדיה הלוי, מרבני ארם צובה שנפטר בשנת תקמ"ז, בספרו חזון עובדיה, ליוורנו, תקמ"ז.[4]

באוסף כתבי היד שבספריית גינצבורג במוסקבה, נמצא כתב יד מס' 398 (מכון לתצלומים של כ"י עבריים ס' 27976) המכיל תשובות וחידושים, שבראשו נרשם: "אלו דברים דברי חכמים כדרבונות הם הן נתונים מאת מעלת הרב המובהק המאיר כברק כמוה"ר שמואל בכ"ר יצחק פינטו זלה"ה והם שאלות ותשובות ודן דין אמת לאמתו כמשה מפי הגבורה". ברם עיון בתשובות מגלה כי חתימת המשיב היא שמואל ב"ר חיים פינטו, ולכן אין ספק כי הדברים שנכתבו ע"י מאן דהוא בראש כתב היד בטעות יסודם, ואיני יודע מקורה של טעות זו.

מיהו ר' שמואל ב"ר חיים פינטו דנן? עד עתה לא הצלחתי לגלות את זהותו של חכם זה. כל שידוע לי הוא כי בקובץ זה נמצאות גם שתי תשובות של ר' יוסף אלמושנינו שהשיב על אותן שאלות שנשאל ר' שמואל, ואף התייחס בתשובותיו אל דברי ר' שמואל. תשובות אלו נדפסו גם בספרו של ר' יוסף אלמושנינו, עדות ביהוסף, ח"א, קושטא, תע"ו. האחת היא התשובה בסי' לו, דף ע ע"ד. בדברי ההקדמה לתשובה אתה קורא: "ולדידי חזו לי השאלה וזר זהב סביב לה ניקב לבית חללה, מהבן יקיר לי בן הנפ' ויהי בשל' סוכו ונוסף גם הו' במידו' ובדעות ועל כל מעלה, אב בחכמה עודנו באיבו עמד טעמו בו ובפומי' מרגלא, החכם השלם עליון למעלה... והלכתא כשמואל בדיני". ברור עתה כי אין כאן מליצה בלבד, אלא כוונתו של ר' יוסף אלמושנינו היא לר' שמואל דנן. למדנו גם על השבחים הרבים שחלק לו ר' יוסף, שחלק מהם לא העתקתי פה אלא דלגתי עליהם. כך הדבר גם בסי' מז, ששם כתב ר' יוסף: "דברי החכם השלם צדקו יחדיו ידובקו... אשר דבר הבן יקיר לי נאמן שמואל והלכתא כוותיה דשמואל בדינה". ואף כאן קצרתי בשבחים

---

1 על בני המשפחה נכתב בספרי תולדות הן באופן כללי והן באופן פרטני, והואיל והם רבים לא אציינם. המעיין יעמוד על כך מתוך הציונים ביחס לשאר בני המשפחה שהוזכרו כאן. 2 תולדותיו נכתבו בסוף ספר תשובותיו, נבחר מכסף, ארם צובה, תרכ"ט, ע"י המדפיס ר' אליהו חי ששון. במהדורת צילום שנדפסה בארץ, ללא שנת דפוס, הוסיף ר"א חפוטא בראש הספר את תולדות משפחת פינטו במרוקו. 3 תולדותיו נכתבו ע"י ר' דוד לאנייאדו בספרו לקדושים אשר בארץ, ירושלים, תשי"ב, עמ' צג צד, ובשינויים מסויימים במהד' שנייה, ירושלים, תש"ם, עמ' קנד. שם נמצא גם מה שנכתב על מצבתו. 4 כגון בדף קפא סע"ב הביא מספר לחם חמודות בכתב יד. דף קו סע"א הביא משם ר' שמואל פינטו, ועוד.

שכתב ר׳ יוסף בהמשך דבריו. מעניין כי בשני המקרים הללו מכנה ר׳ יוסף את ר׳ שמואל כבנו, ואפשר שיש כאן יותר ממליצה, ויש כאן ללמד אולי על קרבה מסויימת ביניהם, ואיני יודע מה היא. מכל מקום דומה שמכאן אנו יכולים להסיק כי ר׳ שמואל פעל באזורו של ר׳ יוסף אלמושנינו. ר׳ יוסף היה רב בבלגרד ככתוב בשער ספרו. מחמת המלחמות ברח ר׳ יוסף לניקלשבורג ונפטר שם בשנת תמ״ט בהיותו בן מ״ו שנה.[5] נמצא כי ר׳ שמואל פעל בערך באותו זמן שפעל ר׳ שמואל ב״ר דניאל פינטו, אבל כאמור נראה לי שהוא פעל באזור אחר.

כתב יד זה היה ברשותו של ר׳ ישראל משה חזן, נכדו של ר׳ רפאל חזן בעל חקרי לב. זאת אנו למדים מהכתוב באחד העמודים (עמ׳ 188) של כתב היד: ״זה הספר שלי משה ישראל חזן״. כן אנו למדים זאת מכמה הערות הרשומות בגליון והן חתומות: משי״ח ס״ט.[6] באחת מהן (עמ׳ 88) הוא כותב: ״אמר המשי״ח ס״ט להגאון הרמ״ז [הרב מר (או: מרי) זקני] ז״ל בס׳ חק״ל [חקרי לב] ח״מ ח״א סי׳ מט דנ״ד ע״ב דהביא תשו׳ מוהר״ש פינטו הלזו ועמד עליה מעיקר הדין יע״ש״. רי״מ חזן גם ציין בשולי כתב היד כי שתי התשובות של ר׳ יוסף אלמושנינו נדפסו בספרו, וכפי שציינתי לעיל.

כתב היד הזה מכיל בנוסף לתשובות, גם חידושים על כמה מסכתות, וכן חידושים על הרמב״ם. אין כאן המקום לתת סקירה מקיפה על כל הנמצא בו. אנו מפרסמים ממנו שתי תשובות בעניינא דיומא.

התשובה דנה בעניני תענית בכורים בערב פסח. השאלה היא, אדם שהוא איסטניס, אם הוא יצום בערב פסח, ידוע כי כתוצאה מכך הוא לא יוכל לאכול כראוי את סעודת ליל הפסח, האם מותר לו לאכול משהו בזמן הצום, כדי שלערב יוכל לאכול כראוי, ולקיים את מצות שמחת החג. מתוך הדברים אנו למדים שבנושא זה היתה מחלוקת בין ר׳ שמואל לבין שלוחא דרחמנא ר׳ דוד הכהן. ברם תשובתו של ר׳ דוד לא הגיעה לידינו. נראה שבעקבות זאת נדרש גם ר׳ אהרן ן׳ חיים לחוות דעתו בעניין. תשובתו נמצאת כאן, ואנו רואים כי אכן ר׳ אהרן התייחס בדבריו לכמה טענות שהעלה ר׳ דוד. נציין אפוא כמה פרטים על ר׳ דוד הכהן, וכן על ר׳ אהרן ן׳ חיים.

ר׳ דוד הכהן[7] היה בבית דינו של ר׳ משה גלנטי (המג״ן) בירושלים. הוא היה שליח ירושלים לתורכיה, כנראה בין השנים תל״ט תמ״ב (1679).[8] בהיותו בשליחות, עבר ר׳ דוד במקומות שונים, והחליף דברים עם חכמי הדור, ואכן חלק מתשובותיו נמצא בספריהם. על הקשר בינו לבין ר׳ יוסף אלמושנינו עמדנו לעיל, ואכן מצאנו כמה מתשובותיו גם בספר עדות ביהוסף לר׳ יוסף אלמושנינו.[9] דור ששי שלו, הוא ר׳ דוד יקותיאל הכהן שהדפיס מאוחר יותר שני ספרים של ר׳ דוד דנן, שהם דעת קדושים,[10] ליוורנו, תקס״ט, הכולל דינים בסדר א״ב, וכן ספר דרשות בשם בן הא הא, ליוורנו, תקפ״א. ר׳ דוד נפטר כנראה לפני שנת תע״ו.[11]

---

5 רחיד״א, שם הגדולים, ערך ר׳ יוסף אלמושנינו. וראה גם ש״א רוזניס, קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, חלק ד, סופיא, תרצ״ד תרצ״ה, עמ׳ 243. 6 כך כינה עצמו בהערותיו בספרו איי הים על תשובות הגאונים שערי תשובה, ליוורנו, תרכ״ט, דף קט ע״א, ובחיבורים נוספים. ראה דברי ר״י פאור הלוי, בספרו הרב ישראל משה חזן, ירושלים, תשל״ז, עמ׳ יב ובהערות. 7 נכדו, ר׳ דוד הכהן, היה אף הוא שליח ירושלים, ואין להחליף בין שניהם. ראה על הנכד אצל יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 363. 8 ראה א׳ יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים, מהד׳ שנייה, ירושלים, תשל״ז, עמ׳ 299, שרשם את תולדותיו, וכן ציין לספרי חכמי הדור המביאים את דבריו. יש להוסיף איזכור נוסף והוא בספר נאמן שמואל, שאלוניקי, תפ״ג, דף לא ע״ג, שם נזכר שר׳ דוד הסכים על שוחט פלוני משאלוניקי. 9 חלק א, קושטא תע״א, סי׳ א, ג, כג. 10 בהקדמתו לדעת קדושים כתב ר׳ דוד המאוחר, שהוא דור ששי למחבר. 11 נראה כי כתב היד שלפנינו הוא כתב יד המחבר עצמו. כך עולה מהחתימות שבו, התיקונים שנמצאים בו, וכן מהעובדה שהוא כולל לא רק תשובות אלא גם חידושים שונים. הנה מצאנו כי המחבר הזכיר את ר׳ דוד בברכת המתים, ראה בהערה 12. נמצא כי ר׳ דוד נפטר טרם שנפטר המחבר, ר׳ שמואל. שנת פטירתו של ר׳ שמואל היא תע״ו, וא״כ ר׳ דוד נפטר עוד קודם לכן. יש לציין כי במקום אחר בתשובה נוספה ברכת המתים לאחר שמו של ר׳ דוד בגליון, ראה לקמן הערה 2. אפשר אפוא כי התשובה שלפנינו היא העתקה מאוחר של התשובה המקורית. אני סבור כי גם העתקה זו היא מעשה ידיו של המחבר ר׳ שמואל.

ר׳ שמואל הפנה את תשובתו לר׳ אהרן ן׳ חיים, כנראה כדי שיחווה גם הוא את דעתו בעניין זה. ר׳ אהרן דנן, היה נכדו של ר׳ אהרן בן חיים בעל קרבן אהרן על הספרא,[12] ועוד חיבורים רבים.[13] ר׳ אהרן הנכד, ולכן הוא נקרא גם בשם ר׳ אהרן ן׳ חיים השני, היה שד״ר, שליח חברון, ובגמר שליחותו נתמנה לרב באי כיאוס. משם עבר לכהן כרב בעיר איזמיר יחד עם ר׳ שלמה הלוי. מעט מתשובותיו של ר׳ אהרן נמצא בספרי חכמי הדור. ר׳ אהרן נהרג ברעש שהיה באיזמיר, ונטמן שם ביום יב בתמוז שנת תמ״ח.[14]

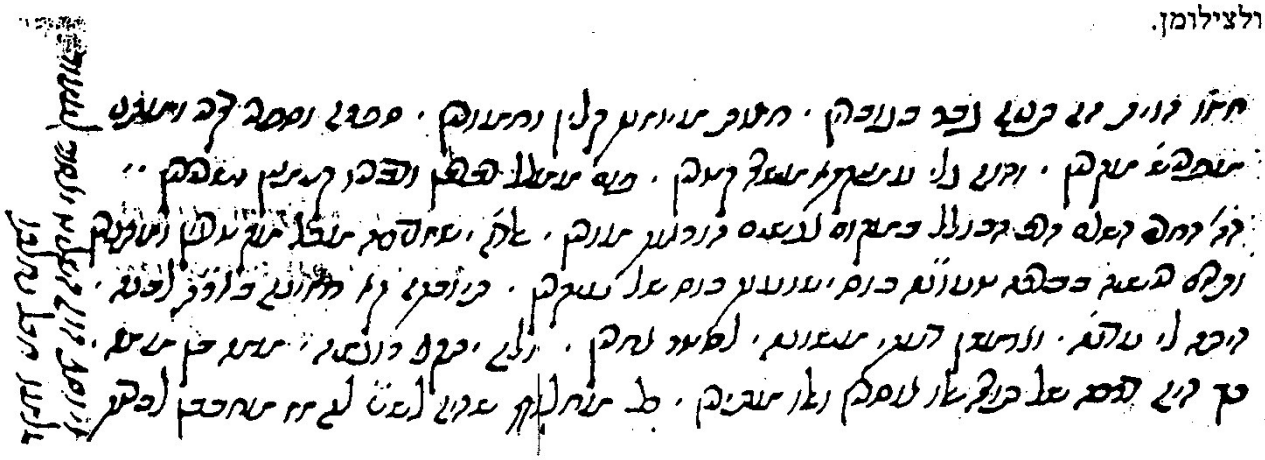
אני מפרסם בזה את תשובותיהם של ר׳ שמואל (עמ׳ 139) ור׳ אהרן (עמ׳ 136). תשובתו של ר׳ דוד הכהן בעניין זה אינה נמצאת בכתב היד, ולא מצאתיה לעת עתה במקום אחר.

העתקתי את התשובות כאשר הוספתי בפנים בסוגריים מראי מקורות קצרים, ואילו הערות מפורטות יותר רשמתי למטה. בכתב היד רשומים כמה ראשי תיבות שאינם מקובלים, אלא הם ראשי תיבות מקומיים המובנים רק מהעניין שבו הם נמצאים, כגון: פשט אב״י [=איסורו ברוב ישראל], דברים המותרים ונב״א [=ואחרים נוהגים בהם איסור]. כדי לפשט את העניין, פתחתי את ראשי התיבות הללו ודומיהם. בסוגריים מחודדים הקפתי מלים שקריאתן אינה ודאית.

לעצם השאלה הנידונה הרי הרחיד״א בתשובותיו[15] דן בנידון זה ופסק להקל, וכ״כ בספר מעם לועז פרשת בא, וכן היו עוד אחרונים שהקלו בדבר.[16] והנה בתשובות שלפנינו אנו רואים מחלוקת בעניין זה, וכי ר׳ דוד הכהן וראנ״ח השני מחמירים בזה. כמו כן האחרונים שהקלו באו מכח שיטת ר׳ יחיאל שאכן הוזכרה גם כאן בדברי ר׳ שמואל. אבל ר׳ שמואל העלה בדיונו נקודה נוספת והיא העניין של דברים המותרים שנהגו בהם איסור. ואם פשט האיסור ברוב ישראל, נקודה שהתייחסו אליה גם האוסרים לפנינו, הלא הם ראנ״ח השני ור״ד הכהן כפי שעולה מדבריו שהובאו כאן. עניין זה לא הוזכר בדברי האחרונים שדנו באותה שאלה, אם כי הם דנו בעצם המקור של תענית בכורים.

נמצא כי יש לנו לפחות שני חידושים בפרסומה של שאלה זו. זאת בנוסף לעצם פרסום תורתם של רבותינו האחרונים, מה עוד שר׳ שמואל ב״ר חיים פינטו הוא חכם שדומה בעיני שהוא בלתי נודע עד הנה.

תודתי נתונה למכון לתצלומים של כתבי יד עבריים בירושלים, על מתן הרשות לפירסום התשובות ולצילומן.

12 בעל קרבן אהרן מוצאו מפאס, ממנה עבר לויניציאה, משם למצרים, ואחר לירושלים, שבה נפטר בשנת שצ״ב, ומנוחתו כבוד בהר הזיתים. 13 ספרו לב אהרן על יהושע ושופטים צולם ויצא שוב בירושלים, תשמ״ד. ר״מ עמאר הקדים לספר מבוא על תולדותיו וחיבוריו, ובו נמצא גם את תולדותיו של נכדו ר׳ אהרן דידן. עתה ניתן להוסיף על דבריו כי כמה תשובות נוספות של ר׳ אהרן נדפסו בספר שו״ת ר׳ יצחק אלגזי, שהיה רבה של כיאו, ירושלים, תשמ״ב, סי׳ כו, ס, סב, סד, סז, סח, ע. 14 ראה א׳ יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 472. 15 שו״ת רחיד״א היוצאות מעצם כי״ק, סי׳ ב, ירושלים, תשכ״א (נדפסו בסוף ספרו יוסף אומץ). 16 ראה בספר תענית בכורים וסעודת מצוה בערב פסח לרמא״ז קינסטליכר, בני ברק, תשמ״א, פרק רביעי ס״ב, עמ׳ סו סח, שהביא את כל המקורות הללו, וכן ציין גם לספר דברי מנחם לר״מ ב״ד שמעון מרדכי, שאלוניקי, תרכ״ט על או״ח סי׳ ת״ע שהחמיר בזה.

[תשובת ר׳ שמואל פינטו]

למי החותמת[17] חותם תעודה, קרקפתא דל״ה מנ״ח בשובה ונחת ויושי״ב דעת במילי דהגדה, וראשו מגיע השמימה נהירין ליה שבילי דרקיעא ואשר לו׳ צדה, עינו ראה באספלריא מאירה חכמה מפוארה ארוכה מארץ מידה, ואזן שומעת מאחורי הפרגוד כבשי דרחמנא דעייל בלא בר ובלא רעדה, הפה שאש״ר שדברי תורה מחודדין בפיו ולשונו חרב חדה, לבו כפתחו של אולם והנה שול״ם שלם בתורתו ממנו זיוה ממנו הודה, ידיו רב לו כל מקום ששנה רב״י במשנתו והיד כותבת הלכתא כוותיה וכל חכם לב הודה, ולא בוש לומר כל מין דין סמוכו לנא כי בן חכמים הוא אוריין ובר אוריין מבטן ומלידה, שוקיו עמודי שש קל ברגליו לעשות רצון אביו שבשמים בגופו בממונו בשמחה ובטוב לבב אומר לבו נפשאי חדה, ה״ה החכם השלם הדיין המצויין רבא דעמיה איש על העדה, הא תנייא תנא דבי אליה״ו נרו ישמרהו האל בבני חיי ומזוני רויחי כחדא, אחרי דברי שלום זאת אומרת ויהי כדברה בנא לשון בקשה ונפשי בשאלתי דלי שמעינן ריבותא מהני מילי דמעליותא דמר על כל דבר פס״ח כל הכתוב, כי ימים מקדם היה מחלוקת ביני ובין החכם השלם הדיין המצויין שלוחא דרחמנא כמוהר״ר דוד הכהן <זלה״ה>[18] על ענין תענית הבכורות שמתענים בע״פ, וזה הוא לשוני שכתבתי הלא כה דברי.

שאלה מי זה האיש חש בראשו ביום צום התענית, ובלילה אינו יכול לאכול ולשתות ולשמוח ככל הימים רק מעט מזער אכילה דקה, הלא זה צום שנהגו הבכורות להתענות בע״פ, יש לו צד היתר לאכול איזה דבר המעט הוא משום שמחת י״ט ליל שמורים את חג המצות, או חייב להתענות אעפ״י שאינו יכול להרבות בסעודת הלילה, ונהפוך הוא שמחת תוגה, יבא דברו הטוב על הדין ועל האמת.

תשובה לכאורה נראה שחייב להתענות ואינו יכול לאכול שום דבר ממ״ש בעל המאורות[19] בפרק ערבי פסחים הבכורות מתעני׳ בערב פסח ואפי׳ בוכרא דאימא, וכן הצנועין מתעני׳ בו כדי לאכול מצה לתיאבון וגו׳. ובשם[20] מהרי״ל יש[21] שמהר״ם הנהיג לבכורות להתענות ביום ה׳ כשחל פסח בא׳ בשבת, ואמ׳ שכן הוא בס׳ הרוקח,[22] והיה[23] מורה להם לטעום מידי ביום ה׳ בין השמשות אי לא מצו מצערו נפשייהו עד אחרי הבדיקה, וכן נראה, דודאי אין חילוק בין תענית זה לתענית דפורים, ע״כ. הרי שאפי׳ כשחל פסח ביום א׳ בשבת שנדחה התענית ליום ה׳, ויש מי שאומר[24] שאינם צריכים להתענות כלל, ואפי״ה מהר״ם היה מחמיר שלא לטעום כלום למי שאינו יכול להצטער אלא דוקא בין השמשות, כ״ש כשחל להיות התענית בשאר ימי החול שאינו יכול לטעום כלום באמצעו של יום ואפי׳ בין השמשות אלא דוקא עד שתחשך, דתנן (פסחים צט ע״ב)

---

17 פתיחה זו מורכבת ממליצות של חלקי פסוקים ודברי חז״ל. בחלק מהם טימן המחבר גרשיים להורות שמדובר כאן במליצה הבנוייה על שינוי קרי או כתיב או מובן של פסוק או מאמר, כמקובל אצל חכמים אחרים, ואין הכוונה לסימן של ראשי תיבות. כדי לא להאריך, ויתרתי על ההסברים למליצות ועל מראי המקום, אא״כ היה נראה לי כי המליצה יכולה להטעות. 18 מלה זו נוספה בין השיטין, ועמדנו על כך בדברי המבוא. 19 לא נמצא לפנינו בספר המאורות, אבל נמצא כן בשלטי הגבורים (דפ׳ וילנא כג ע״א). 20 המשך לשון שלטי הגבורים שם. 21 נמצא בספר מהרי״ל הלכות ערב פסח, מהד׳ שפיצר, עמ׳ נ, שו״ת מהרי״ל סי׳ קי, מהד׳ מכון ירושלים עמ׳ רז, וסי׳ קנח עמ׳ רסט ער. בכל המקורות הללו לא נזכר מהר״ם. במקור האחרון נזכר מהרא״ק, ואולי זה הגורם לטעות. 22 סי׳ ער. 23 הכוונה לרבו של שלטי הגבורים, אלא שכאן יש קיצור לשון, ולכן הניסוח מטעה במקצת. 24 זו שיטת אביו של בעל האגור כמובא בספר האגור סי׳ תשמ״א, והביא דבריו הב״י בסי׳ תע. וכ״כ מהרי״ל בתשובתו סי׳ קנח בשם ר״י מקורבייל.

ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך. וכתבו התוס׳ ז״ל עד שתחשך, מקשים אמאי אצטריך עד שתחשך פשיטא. ועוד דבתלמודא גבי שבתות וי״ט לא קתני ליה, ואומר הר״י מקורב״ל דגבי מצה דוקא בענין עד שתחשך כדתניא בתוספתא (פסחים ספ״ב) הפסח ומצה ומרור מצותן משתחשך, וטעמא משום דכתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה (שמות יב, ח), ומצה ומרור איתקשו לפסח, אבל סעודת שבת וי״ט מצי אכיל להו מבעוד יום וגו׳.

ויש לדקדק בדברי התוס׳, דבתחילה מקשים פשיטא ואח״כ הקשו דגבי שבתות וי״ט לא קתני ליה, וזה כמו פשיטא ולמה, ואין לומר שכונתם הוא להביא ראיה על מ״ש פשיטא שהרי גבי שבתות וי״ט לא קתני ליה, דעדיין צריכים אנו למודעי דילמא דמאי דלא קתני ליה גבי שבתות וי״ט לאו משום דפשיטא דצריך עד שתחשך, אלא מאי דלא קתני הכי היינו משום דאין צריך עד שתחשך, וא״כ מתחילה לא היה להו להקשות פשיטא אלא למה. ועוד מאי מקשים אמאי איצטריך עד שתחשך פשיטא, הרי אמרי׳ בברכות (כז ע״א) דמתפללים תפלת ערבית מבעוד יום אחר שקיעת החמה ואעפ״י שעדיין הוא יום כיון ששקעה החמה חשוב כלילה, ולילה כיום יאיר לענין תפלת ערבית, וסד״א דה״ה לענין הפסח, קמ״ל דצריך עד שתחשך. ונר׳ דהמקשים מקשים בכח מאי דקתני מתני׳ עד שתחשך, ומשמע דפשיטא ליה דצריך עד שתחשך לענין הפסח, וא״כ אמאי איטפל תנא לתנויי עד שתחשך גבי הפסח כיון דפשיטא ליה. וא״ת משום דאיכא למיחש מדין התפילה, א״כ מ״ט לא קתני ליה גבי שבתות וי״ט. נמצא דאסור לאכול בערבי פסחים סמוך למנחה עד שתחשך, וא״כ הבכורות שמתענים בע״פ צריכים לגמור התענית עד הלילה.

אמנם לפום קושטא דמילתא לפעד״ן שהבכורות שיש להם צער הרבה בתעניתם כמו בנ״ד שאינם יכולים להרבות בסעודת י״ט, ואדרבה גורעין ולא מוסיפין משיעורם, אינם צריכים להתענות לגמרי, אלא על הלחם לבדו, ובשר בהמה חיה ועוף שהיא אכילה גסה לבב אנוש יסעד, ומאלו הדברים צריכים להתענות זכר לנס שנעשה להם בע״פ, אבל יכולים לאכול מיני תרגימא כגון פירות וכיוצא בהם, וכמ״ש הרא״ש (י, יט) והמרדכי בפרק ערבי פסחים (דפ׳ וילנא לז רע״ד), וכן כתב מרן ב״י ז״ל בטא״ח סי׳ ת״ע יע״ש. ואיברא דמהר״ש הלוי בא״ח סי׳ ג׳ כתב וז״ל, מ״ש המרדכי ור׳ יחיאל היה אומר דמותרי׳ לאכול מיני תרגימא אינו על הבכורות שאמ׳ מקודם לכן שיתענו, דא״כ איזה תענית מתענים, אלא ודאי קאי למתני׳ דקתני לא יאכל אדם סמוך למנחה עד שתחשך, זהו הנר׳ לע״ד, אבל הרב״י ז״ל נראה דהבין דר׳ יחיאל על הבכורות קאמר, וצ״ע, עכ״ל. הרי שהרב ז״ל אסר לבכורות לאכול מיני תרגימא.

אמנם עוברי בעמק הבכ״ה ששונים בהלכותיו, המה ראו כן תמהו על דברי מוהרש״ל[25] ז״ל, ומרן ב״י ז״ל הוא השליט על הארי״ש, בן פורת עלי עין, עינו ראה באספקלריא מאירה תורת אמת היתה בפיהו שהלכה כמותו. הן אמת שהרב בעל כנסת הגדולה מכותלי ביתו נראה שמסכים לפסק הלז שאין הבכורות יכולים לאכול מיני תרגימא, שכתב ז״ל ואם יש לפרש פי׳ הרש״ל הוא כשנפרש דמ״ש המרדכי ור׳ יחיאל אומר המותרים לאכול מיני תרגימא קאי להא דאמר רב ששת איסטניס הוה ולא אכיל, ועלה קאמר מותרין לאכול מיני תרגימא, שאינן סועדין את הלב, ומותרין דקאמר לאסטניס דעלמא קאי עכ״ל. ולעד״ן אחר בקשת מחילה מתורתו שגם זה דחוי מעיקרו, דמהיכא תיתי שאסור לאיסטניס לאכול מיני תרגימא, לא ימנע,[26] אי אכיל מיני תרגימא ביום ויכול לאכול בלילה, כיון דאין כאן בית

25 היינו מהר״ש הלוי. 26 היינו: ממה נפשך.

מיחוש ולא נפיק חורבא פשיטא ופשיטא דמותר לאכול, ואם אוכל מיני תרגימא ביום ואינו יכול לאכול בלילה, לא שנא מיני תרגימא ל״ש מיני מזונות, דהשתא בשנותה את טעמו תליא מילתא, אלא ודאי פשיטא דאסור. ואעפ״י ששערי תשובה לא ננעלו, שיש לדחות משום דסד״א דגזרינן מיני תרגימא אטו אכילה גסה, לזה בא ר׳ יחיאל לומר דלא גזרינן הכי ומותרים לאכול מיני תרגימא. וזה נ״ל כונת התוס׳ ז״ל שכתבו (קח ע״א ד״ה רב ששת) רב ששת הוה יתיב בתעניתא, לאו דוקא אלא שומר עצמו מלאכול, א״נ היה מקבל עליו ממש תענית כדי שיהא נזכר ונזהר מלאכול. וביאור דבריהם הוא כמ״ש, דהוקשה להו לתוס׳ ז״ל איך היה מתענה בימי ניסן והיה ליה לאכול איזה דבר מפני שאסור להתענות באלו הימים, ותרצו דאה״נ שלא היה יושב בתענית ממש, דהוה יתיב בתעניתא דקאמר לאו דוקא. א״נ היה מקבל כדי שיהא נזהר מלאכול, פי׳ אכילה גסה וכעין זה מותר כיון שהוא לשם מצוה, כמו שמצינו שהבכורות נהגו להתענות ערב פסח, אעפ״י שאין מתענין בניסן מתענין הבכורות מפני הנס שנעשה להם, ובזה מיושב שפיר למה הוצרכו התוס׳ להביא כאן מהנס של בכורות, דמה ענין זה לזה.

אמנם נראה שהדין דין אמת לאמתו, שהבכורות יכולים לאכול מיני תרגימא, שהרי עיקר תענית זה של בכורות אנו למדין אותו מהירושלמי כמ״ש הרא״ש ז״ל, דאמרינן בירושלמי (פסחים י, א) רבי לא היה אוכל לא חמץ ולא מצה, ובעי למימר משום דרבי בכור הוה, ומסיק משום דרבי איסטניס הוה. ואם איתא שהבכורות אינם יכולים לאכול מיני תרגימא, איך בעי למימר דרבי בכור הוה ומשו״ה לא היה אוכל לא חמץ ולא מצה, ומשמע דוקא חמץ ומצה אבל מיני תרגימא היה אוכל, אלא ודאי שמותרי׳ הבכורות לאכול מיני תרגימא.

ועוד יש להביא ראיה דמי שמזיק לו התענית מפני שהוא אסטניס יכול לאכול בע״פ, שהרי אמרי׳ בירושלמי (שם) א״ר מנא ר׳ יונה אבא היה בכור והוה אכיל. וקשה דודאי שבימיהם היו נוהגים הבכורות להתענות כדמשמע ממ״ש רבי לא היה אוכל משום שהיה בכור, וא״כ ר׳ יונה למה לא היה מתענה, אלא ודאי צריכים אנו לומר משום שהיה אסטניס ומזיק לו התענית. וא״ת א״כ כשאמר בירושלמי שרבי היה בכור ומשו״ה היה מתענה, מאי קאמ׳ ר׳ מנא ר׳ יונה אבא היה בכור והוה אכיל, שאני ר׳ יונה שהיה אסטניס והיה מזיק לו התענית כדכתיבנא. וי״ל שגם רבי היה אסטניס כמו שמסיק אח״כ, ר׳ אסטניס הוה כד הוה אכיל ביממא לא הוה אכיל ברמשא, ומשו״ה קאמ׳ ר׳ מנא שא״א למימר שרבי היה מתענה משום שהיה בכור, שהרי רבי היה אסטניס כיון שהיה אסטניס היה פטור מן התענית, שכן ר׳ יונה היה בכור והיה אוכל. ומסיק דרבי אסטניס הוה, אבל לא היה אוכל מטעם אחר, דכד הוה אכיל ביממא לא הוה אכיל ברמשא. ומכל זה למדנו אורחות חיים שובע שמחות לאיש אשר אלה לו שהוא אסטניס ומזיק לו התענית, שאינו יכול לסעוד בלילה וכל העם שמחים והוא עצב, בכור זה ודאי הגמור שפטור מלהתענות בע״פ, ואדרבה כשמתענה וממעט סעודתו ושמחת י״ט גורם רעה לעצמו אשם חטאת, וכדאמרי׳ (תענית יא ע״א) כל היושב בתענית נקרא חוטא מפני שממעט במלאכת שמים, ה״נ ממעט מלאכת שמים מיקרי, שמצוה להרבות בסעודת חג המצות הוא בלילה הזה לה׳, וכמו שמצינו בגמ׳ שהיו מבקשים למען הרבות שו״ש[27] בסעודת מצוה זו, וחד הוה שתי חמרא דמיגרר גריר (פסחים קז ע״ב), ולא גרע נדון שלפנינו מנדון של מוהר״ש ז״ל שהתיר לאכול בעצומו של יום משום סעודת מצוה.

---

27 מליצה על פי הפסוק: ולא ישיב... למען הרבות סוס (דברים יז, טז), וכאן הכוונה מלשון ששון.

אח"כ הקשה אלי החכם השלם הדיין המצויין כמהר"ר דוד הכהן זלה"ה[28]. מההיא דאמרי' פ' אין מעמידין (ע"ז לה סע"ב לו ע"א) שמן, רב אמר דניאל גזר עליו ושמואל אמר זליפתן של כלים אוסרתן וגו', ושמן דניאל גזר עליו ו[ה]אמר באלי אמר אבימי נותאה משמיה דרב פתן ושמנן יינן ובנותיהן כולן מי"ח דבר הן וכו', אלא דניאל גזר בעיר ואתו אינהו וגזור אפילו בשדה, ור' יהודה הנשיא היכי מצי למישרא תקנתא דתלמידי שמאי והלל והתנן אין ב"ד וכו', אמר רב משרשיא מה טעם הואיל ופשיט איסורו ברוב ישראל, שמן לא פשט איסורו ברוב ישראל ע"כ. הרי שבדבר שפשט איסורו ברוב ישראל אין יכולים ב"ד להתיר, וא"כ גם תענית זה של בכורות פשט איסורו ברוב ישראל ואין ב"ד יכולים להתירו עכ"ד, וכך היה אומר הרב הנז' זצוק"ל.

ואני אשיבנ"ו שאין מכאן ראיה כלל, דהתם שאני שמתחילה גזרו ב"ד על השמן, ולפ"ז אם היה פשוט האיסור ברוב ישראל לא היה יכול ב"ד אחר להתירו. אבל בכאן שמתחילה לא גזרו ב"ד על תענית גמור, אלא נהגו שלא לאכול אכילה גסה כגון בשר ולחם וכמ"ש לעיל, ולא גזרו על תענית זה שום ב"ד אלא שהעם נהגו כן, ואפשר שמתענים מפני שחושבים שחייבים בתענית זה תענית גמור, בכה"ג לא אמרי' דבר שפשט איסורו ברוב ישראל אין מתירין אותו. <וגדולה[29] מזאת כתב הגהות מיימוניות וז"ל (מאכלות אסורות פי"ז הכ"ב אות ג), וכתב ראבי"ה ומ"מ כיון שנהגו בו אבותינו שלא לאוכלו הו"ל דברים המותרים וכו', ותימא והלא גם רב נהג בו איסור ואעפי"כ התירו שמואל בפניו, ולא עוד אלא (שנהגו) [שהכריחו] להניח מנהגו וקבל עליו ודאי אין מנהג הנוהגים בו איסור [חמור] ממנהגו של רב ומגזירת דניאל, וא[ו]לי מנהג חומרא של טעות הוא, והנה מהר"ם התירו להדייא כל ימיו ובכל מקום היותו>. וגם אין להביא ראיה ממ"ש הרא"ש ז"ל והביאו הטור בא"ח סי' תקל"ד גבי כלי פשתן שמותרים לכבסן בחול המועד, וכתב (עוד)[30] א"א הרא"ש ז"ל ולא נהגו כן ואין להתירם, דהתם שאני דאביי ורבא פליגי עליה דר"י וסברי דאסור, ואיכא מרבוותא דפסקי הלכה כאביי ורבא,[31] ולפ"ז כיון שנהגו איסור אין להתיר להם, אבל בנ"ד לא שייך מזה כלל.

ובר מן דין הא לכם זר"ח ברור כשמש מילתא בטעמא, ומצאתי לי אילן גדול לסמוך עליו ממ"ש הר"ן ז"ל והובא במרן ב"י ז"ל בטי"ד סי' צ' (בריש הסימן ד"ה והר"ן) וז"ל, והר"ן (חולין, דפ' וילנא דף קט ע"א) אחר כל הפי' שהביא כתב, ומ"מ לדברי כולם כל שקרעו שתי וערב וטחו בכותל אפי' לבשלו לכתחילה מותר עם בשר, אא"כ היא גזרת האחרונים וגו', וגם רבינו ירוחם (נט"ו אות יא דף קכו סע"ד) כתב לפי שראיתי בכמה מקומות נוהגים בו איסור לבשלו עם בשר אפי' בקריעה שתי וערב וטיחה בכותל, וגם מן התלמידים טועים שסבורים שהוא אסור, מנהג בטעות הוא ואין להם על מה שיסמוכו, כי כל הפוסקים כתבו שמותר לכתחילה לבשלו עם בשר בקדדרה וגו'. הרי שאפי' בדבר שנהגו איסור משום מנהג בטעות אין באותו דבר ממש. ואע"פ שיש לדחות כמ"ש שם הרב"י ז"ל, כבר כתב לבסוף, ויותר נראה דלעולם אותו מנהג טעות קרי ליה דחומרא יתירה היא בלא טעם וכו', הרי שמסכים גם הרב"י ז"ל שמנהג בטעות לאו כלום הוא. ועיין עוד שם מ"ש הרב"י (קרוב לסוף הסימן, אות ג, ד"ה ומותר לכתחילה) בשם הרא"ש (ח, כז) וז"ל, יש ללמוד מכאן היתר פשוט דהיכא דקרעו שתי וערב וטחו בכותל שמותר

---

28 ראה לעיל הערה 2. 29 זו הערת גליון, ועל פי הכתב נראה שהיא מידי המחבר. 30 בטור ליתא, וכך עדיף. 31 ע"ש בב"י שהביא הדעות השונות.

לכתחילה לבשלו עם בשר,[32] ולאפוקי מהני שנזהרים שלא לחתוך כחל רותח בסכין של בשר דאפי׳ בשפוד א׳ שרי לכתחילה, וכ״כ שם התוס׳ (חולין קיא סע״א ד״ה תותי) וז״ל, ומה שנזהרים שלא לחתוך כחל רותח בסכין של בשר מנהג הבל הוא וכו׳ ע״כ. וא״כ בנ״ד ג״כ יקום דבר על פי מורה הוראות הללו, שאין במנהג זה ממש כיון שהוא בטעות.

ואיברא דאיכא למידק ממ״ש טור ז״ל בא״ח סי׳ תר״ע וז״ל, ונוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות ואין להקל להם, וגם אם יש מקומות שנוהגים איסור בכל היום אין להקל להם משום דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירם בפניהם. וכתב הרב״י ז״ל ברייתא היא בפרק מקום שנהגו (פסחים נא ע״א), וסובר רבינו שאף בדבר שאין בענינו שום צד איסור לומר דגזרו הא אטו הא מיתני, ומפני כך כתב דבחנוכה אעפ״י שאין שום זמן ממנה אסור בעשיית מלאכה לא ביום ולא בלילה, אם היו נוהגים איסור בכל היום אין להקל עליהם, ואינו מוכרח דאיכא למימר דכיון דאין בו שום צד סרך איסור לית לן בה עכ״ל. וא״כ בנ״ד כיון שנהגו הבכורות להתענות בערב פסח אעפ״י שאין בו איסור, אין להקל עליהם.

אמנם אם כה נאמר יש לדקדק דלכאורה דברי הטור ז״ל סתרי אהדדי, דבתחילה כתב דדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירם, ולבסוף כתב משום מהר״ם מרוטנבורק ז״ל שרבוי הסעודות שמרבים בהם הם סעודת הרשות, משמע מזה שדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור כיון שאין שום צד איסור, מותר להתיר. אמנם לעד״ן דמ״ש בתחילה שאין להקל בעשיית מלאכה, היינו שלא יבואו לעשות מלאכה בח״ה, וא״כ נמצא שיש בזה צד איסור ולפ״ז אין להקל עליהם. וא״ת ובנ״ד ג״כ יש לחוש שמא יבואו לידי איסור אכילה בתעניות אחרים, וי״ל שאין לחוש לזה, שכבר העולם יודעים שאסור לאכול שום דבר ביום צום התענית, אבל מה שאוכלים בערב פסח יש לחוש לדבר אחר, כדי שיאכלו בתאוה בלילה, וכדי שיכנסו בשמחה ובטוב לבב בלילה, וכיון שיש לתלות בדבר אחר אין לחוש כלל כדאמרי׳ בברכות (ח ע״ב), אסור לעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללים, ולא אמרן אלא דלית ליה פתחא אחריתי אבל אית ליה פתחא אחריתי לית לן בה, דאמרי בפתחא אחריתי עייל, ע״כ.

ועוד יש להביא ראיה ממ״ש מרן ב״י ז״ל בטא״ח סי׳ תנ״ג וז״ל, ויש אוסרין לאכול אורז ומיני קטנית מבושל בפסח מנהג שטות הוא, זולתי אם הם עושים להחמיר על עצמם ולא ידעתי למה. ובהגהות כתב וכו׳, אבל ה״ר יחיאל ושאר גדולים היו נוהגים בהם היתר, וקשה מאד הדבר להתיר כיון שאחרים נהגו בהם איסור. ונר׳ שלא נהגו בו איסור משום חימוץ וכו׳, אלא אסרום משום דדגן מעשה קדרה וכו׳, עד ולית דחש לדברים הללו זולתי האשכנזים ע״כ. הרי בהדייא דמנהג בטעות אין בו ממש, ואפי׳ המחמירים יודו בנ״ד, שלא החמירו בקטנית אלא משום חששא דמעשה קדרה, אבל בנ״ד אין לחוש לשום דבר. ועיין עוד מ״ש הרב״י בא״ח סי׳ תס״ב ז״ל, ואעפ״י שכתב הכלבו נהגו שלא לעשות מצה עשירה כלל בב׳ ימים ראשונים דלא אתו לאחלופי בה ולמיכל מינה מצת חובה עכ״ל, אין טעם במנהג ההוא לאסור ולגזור גזרה בדבר שלא חששו לו חכמי התלמוד ולא החכמים האחרונים עכ״ד.

ועוד בה אשירי״ה[33] בקשר של קיימא לחזק דברינו, ממ״ש בטא״ח בסי׳ תפ״א וז״ל, כתב א״א [הרא״ש] ז״ל יראה מדברי ר׳ יוסף טוב עלם שאסור לשתות אחר ד׳ כוסות, וכ״כ

---

32 לפנינו: לכתחילה לחתכו בסכין של בשר, וכצ״ל. 33 מליצה מלשון הכתוב: ועוד בה עשיריה (ישעיהו ו, יג), וכאן הוא מלשון אישור.

רי"ף בתר דאכלי וכו', ומאן דצחי לית ליה רשותא למישתא חמרא אלא מיא, וכ"כ כל הגאונים, ותימא מנ"ל הא, דהא לא קאמר אלא אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, היינו שלא לאכול אבל למשתי שרי, ומנהג פשוט הוא שלא לשתות יין, ופי' ה"ר יונה טעם למנהג, לפי שחייב אדם לעסוק כל הלילה בהל' פסח וביציאת מצרים ולספר בניסים ונפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו עד שתחטפנו שינה, ואם ישתה ישתכר עכ"ל. ויש מקום דקדוק בדברי הטור ז"ל בלשונו מה נשתנ"ה, ותמ"ה תמ"ה יקרא על דברי הרי"ף שאסר לשתות יין דמנ"ל הא, ומאי קושיא דילמא שכתב כן משום מנהג שנהגו העולם כן. ואין לדחות דמשמע מדבריו דמדינה אסר ומשו"ה תמה עליו, דדילמא דלאו משום דינא קאמר אלא משום מנהגא, וא"כ תיובתא לא חזינא. אלא ודאי דמנהג בלי טעם סרך איסור לאו מנהג הוא, ואם דברי הרי"ף הלא המה משום מנהג היל"ל בנותן טעם לשבח המנהג, ומדלא נחות לפרושי משמע דמשום דינא קאמר, לפ"ז תמה עליו. ויש לזה ראיה ממה שהביא אח"כ המנהג ולא תמה עליו, ופי' הטעם של ה"ר יונה שאם ישתה ישתכר. ויש להקשות, שכיון שהטעם הוא שלא ישתכר איך כתב הרב"י ז"ל ומיהו שאר משקין נר' דלמאן דאסר לשתות יין אסר בהו, והא ליתא דמאן דאסר יין לא אסר אלא משום דמשתכר, אבל שאר משקין דלא משתכרי לכ"ע שרי לשתות. ואין לדחות דאסור כדי שלא יבטל טעם מצה מבית הבליעה, שהרי רש"י ז"ל פי' דשתייה לא מבטלא אכילה מיניה בפ' ערבי פסחים[34] תראנו משם. ועוד, דא"כ אפי' מים ישתו לא לימא. ונר' שגם דברי מרן ב"י אינם אמורים אלא בשאר משקין שהם כמו יין שמשתכרים, אבל משקי' דלא משתכרי לכ"ע שרי לשתות. ואע"ג שכתב הכה"ג (כנסת הגדולה ר"ס תפא) משם מהר"י וייל סי' קצ"ג דדוקא מים כמו שהם, ולא מים שנתמדו כגון מי תפוחים. מכאן לית תברא משום שגם מי תפוחים משתכרי, והכי דייק ממ"ש מי תפוחים, וכן יש לדקדק ממ"ש הטור בסי' תפ"ו ואחריו לא יאכל ולא ישתה יין, ומשמע דוקא יין ולא שאר משקים, ולא סתם סתומי בכל מיני משקי' שבעולם.

כלל העולה שכל מנהג שנהגו משום חשש איסור אמרי' באותו מנהג מנהג דין הוא, אבל מנהג בלי טעם לאו מנהגא הוא. באופן למדנו כי השתות של דברים אמורים בסדר זאת התורה לעול"ה שהבכורות שאינם יכולים להצטער בתעניתם, יכולים לאכול מיני תרגימא, בתנאי אם יסכים עמי מרן ויתרגמה, אם כה יאמר הלכתא כותיך והנה קמה. ואני קשור בחבלי אהבתו, נאמן לשרתו, פי המדבר עבדא דנור"א ה' אמת ותורתו.

הצעיר שמואל ב"ר חיים פינטו זלה"ה

[תשובת ר' אהרן בן חיים השני]

די כוין פתיחין ליה כשבילי דנהרדעא לקבל אלפ"א, כל אמרתו צרופה, סולת מנופה כל צרכה, עלה לכב"ש ופנה לסובב, דברים שנאמרו בעליה, יש שהם טעונין הגשה ויש בהם תנופה, ה"ה החכם השלם כמה"ר שמואל נר"ו ואורו יאיר וזרח, יפרח בימיו צדיק.

ראיתי אור דברות קדשו על מי שהוא אסטניס וחש בראשו, ובלילה אינו יכול לאכל רק אכילה דקה והוא בכור, ואם יתענה בערב פסח לא יוכל בליל י"ט לקיים מצות שמחת י"ט, אם יש לו היתר לאכול בע"פ דבר מועט כדי שבליל י"ט יאכל בשמחה אכל ושבוע, והאריך למעניתו והעלה שהדין דין אמת, שיכולים הבכורות לאכל מיני תרגימא בע"פ,

---

34 כ"ה ברשב"ם קכ ע"א ד"ה הוי דבר.

שהרי עיקר הדין אנו למדין אותו מהירוש׳ כמ״ש הרא״ש וכו׳, עד ומשמע דוקא חמץ או מצה לא הוה אכיל, אבל מיני תרגימא היה אוכל עכ״ד. ואיברא דהרב רבינו יחיאל ז״ל שהביא המרדכי יראה דדייק הכי מדברי הירוש׳ לפום סברת מרן ז״ל, אך מדברי הרא״ש ז״ל מוכח דס״ל דרבי תענית גמור היה צם, שהרי כתב על הירוש׳ הזה וז״ל (י, יט), ומכאן יש סעד למה שנהגו הבכורות להתענות בע״פ למאי דאמר דרבי היה בכור. ואי איתא דס״ל להרא״ש דרבי היה אוכל מיני תרגימא מה סעד יש מזה להתענות, דאפי׳ למאי דאמר מתחלה דרבי היה בכור לא היה מתענה, וכן ממ״ש אח״ז וכן יש במסכת סופרים שהבכורות מתענין בע״פ, משמע דאית ליה להרא״ש דהמסכת סופרים אמאי דאמר דר׳ היה בכור בחדא שיאטא שייטי, דתענית גמור היה.

כתב עוד מכת״ר[35] להביא ראיה דיש דמזיק לו התענית וכו׳ יכל לאכל בע״פ מדאמרינן התם דא״ר מנא ר׳ יונה אבא היה בכור ואכיל דודאי היה מנהג להתענות וכו׳, וא״כ ר׳ יונה היכי הוה אכיל אלא ודאי צ״ל דמשום דאסטניס הוא ומזיק לו התענית היה אוכל וכו׳. והנה לפי סברת מכת״ר דכתב לעיל דרבי היה אוכל מיני תרגימא ולא היה מתענה, אכתי תיקשי ליה דר׳ יונה אמאי לא היה מסתפק במיני תרגימא כדרך שהיה עושה רבי, דאפי׳ תימא דר׳ יונה היה מזיק לו התענית כיון שאינו מתענה ואוכל מיני תרגימא תו ליכא ליה שום נזקא.

ואולם לדידי לא חזי לי מהכא שום הכרח כלל, דאיכא למימר דאכתי בימיהם לא היה עדיין מנהג קבוע לכל הבכורות ור׳ היה נוהג לצום ור׳ יונה לא היה נוהג, ור׳ תנחומא דחי לה דרבי נמי לא מתודת בכור היה צם אלא משום דאסטניס היה. א״נ י״ל דהמקשן הקשה היכי ר׳ יונה הוה אכיל והוא בכור, כיון שרבי היה בכור והיה מתענה משמע שמנהג קבוע חובה על הבכורות להתענות, ומתרץ ר״ת [=ר׳ תנחומא] דלא היה מתענה אלא משום דאסטניס ולא מדין בכור. כלל הדברים דמן הירוש׳ הזה ליכא שום ראיה מכרחת למנהג תענית הבכורות כפי המסקנא, ולכך כתב הרא״ש דמן הירוש׳ יש סעד, כלו׳ ולא ראיה גמורה, דהא דחי לה במסקנא, אלא לפום מאי דאמר בתחלה דקס״ד דרב היה בכור ולכך היה מתענה. ועיקר הראיה לדין זה אינו אלא ממסכת סופרים דכתב אח״כ. וכן ריב״ה בנו לא הביא אלא הך דמ״ס.

ולעיקר הדין אם זה הבכור יש לו איזה מיחוש ומצטער הרבה אם יתענה, נראה ברור דלא חמיר תעניתא דא טפי מתענית אסתר, דכתוב בחדושי אגודה בשם מחזור ויטרי והביאו[36] והב״ח והרב בכנה״ג ח״ב[37] סי׳ תרפ״ו וז״ל תענית זה אינו חובה ולכן יש להקל בו לעת הצורך וכו׳ ואפי׳ חולה שאין בו סכנה ואפי׳ כואב עינים וכו׳. אכן אם לית ליה שום מחוש כעת אלא דדואג להבא, שמתוך התענית ימשך לו אח״כ שלא יוכל לאכל כל הצורך בלילה רק דבר מועט, לע״ד דאין להקל בזה, דהא אפי׳ דברי רבינו יחיאל מחו לה אמוחא והא תרגמוה רבוותא בפנים אחרות, וגם לפי פי׳ מרן ז״ל הא הוא לא סמך עליה, ולא דמי נמי למה שהתיר הרב מהרש״ל[38] ז״ל בעצומו של יום, דשאני ההיא דבעידן דעקר תעניתו עבד מצוה, ואילו בנ״ד השתא קא אכיל מחשש שמא אם יתענה לא יאכל הרבה בליל י״ט.

עוד ראיתי שמתוך מה שהקשה לו החכם השלם כמהר״ר דוד הכהן ז״ל מההיא דפשט איסורו ברוב ישראל... אומר... שנהגו כך בטעות שהיו חושבים שהם חייבים בתענית... דהקשה לו החכם השלם כמהרד״ך ז״ל מההיא דפשט איסורו ברוב ישראל, שפיר דחי לה

---

35 מעלת כבוד תורתו. 36 כאן כתובה מלה בגליון שאי אפשר לקוראה, ואולי צ״ל: במפה, שהרי כך הוא בהגהות הרמ״א בשו״ע. 37 היינו שירי כנסת הגדולה. 38 היינו מהר״ש הלוי בתשובתו שהובאה בדברי

דלא מצינו לתענית זה שום...[39] מיהו מ״ש דבכאן לא נהגו אלא שלא לאכל אכילה גסה הא מנל״ן, דהא כתיבנא דדוקא לרבינו יחיאל מתפרש כך הירוש׳ אבל לא להרא״ש ז״ל. ועוד אפי׳ את״ל דתחלת המנהג היה כך, עכשיו כבר נהגו הכל להתענות לגמרי. ומ״ש דאפשר שנהגו כך בטעות מפני שהיו חושבים וכו׳, גם זה פליא דהרי מנהג דין נדר יש לו והוה איסורא דאורייתא וכמ״ש הרשב״א בתשובה (ח״ג סי׳ רלו) הביאה מרן בטי״ד סי׳ רי״ד י״ש,[40] ואיך נקל באיסור תורה משום דאפשר דבטעות נהוג, ובהדיא כתב הרשב״א בחידושיו פ״ק דחולין (יח רע״ב) והביאו הרב בס׳ מ״מ[41] ד׳ נה ע״ב דס״ל דהיכא דמספקא לן אי עיקר מנהג הוא בטעות או משום חומרא יש להחמיר עד שנדע בודאי כי בטעות היה יש״ב.[42] והנה מנהג זה יותר יש לתלות דלאו בטעות היה אלא דנהוג להחמיר כמ״ש התוס׳, ויש בו סרך מצוה כמו קרבן תודה על הנס, ואפי׳ לכל אדם שאינו בכור אי נהג להתענות יש במנהג זה הגבלה סייג וגדר פרישות לאפל מצה לתיאבון וכדי שלא יבא לאכל בלילה <המצה>[43] אכילה גסה. ודמיא הא להיא דכלי פשתן בח״ה דכתב הרא״ש, דכיון דנהוג להחמיר אין להתיר להם וכמ״ש מכת״ר טעמא משום דאיכא אביי ורבא דאסרי, ואיכא מאן דפסק כוותייהו, וה״נ אעג״ב דכפי מסקנת הירוש׳ ליכא שום ראיה שחייבים הבכורות להתענות, וגם לפי מאי דהוה ס״ד מעיקרא יש לפרש דיכולים לאכל מיני תרגימא, כיון דבמ״ס כתוב שהבכורות מתענין, איכא למימר דנהוג להחמיר כסברת המ״ס, ואפי׳ שנמשך ממנהג זה לאיזה פרט קצת מניעת מצוה, עכ״ז מנה לא נזוז וכמו שהוכיח הרב בס׳ מ״מ בקונטרס המנהגות ד׳ נ״ו ע״א[44] היכא דנהגו האבות בדבר א׳ משמחה של מצוה, שיש לבנים לאחוז במנהג אבותיהם אפי׳ היכא דאיכא לבנים קצת איסור, כההיא דבני סנאב בן בנימן (תענית יב ע״א) י״ש, ודון מינה ואוקי באתרין והרי הדברים ק״ו הם, דהתם הוא בקום עשה והכא בשב ואל תעשה.

וחפץ הייתי להשתעשע בדברי מעכ״ת על כל דבור ודבור בכל מה שהביא בקונטריסו הטהור, ומה אעשה כי אין הפנאי מסכים עמי לטרדות הצבור וכל העם נצבים עלי. והנה ענין דיני המנהגים קווצותיו תלתלים תלי תלים בגופי הלכות, שרשם פתוח על כמה סעיפי ענפי חלוקי דינים עצמו מספר, לבד זה אומר אני מעשי למלך עיניו הלא לאמונה המה יביטו יראו בטוב ההשגחה בקונטרס הרב במ״מ[45] ז״ל שברר וסלת סולת נקיה לפום דינא, שכל דבר שנהגו בו איסור להחמיר ע״פ חכם א׳ או פוסק א׳, או היכא דנהוג משום איזה סייג או שיש בו סרך מצוה לדעת כמה רבוותא[46] אין להם היתר אפי׳ ע״י פתח או חרטה, ומכ״ש שאין להתירם בפניהם אפי׳ בפני ת״ח או להתירם להם, ומכ״ש וק״ו במנהג קבוע כזה שכל ישראל נהגו בכוריהם להתענות בע״פ עד ש<ה״נ> החמירו דהיכא דהבכור קטן מתענה אביו או אמו בעדו, ועדיפא הא מההיא דבני בשן (פסחים נ ע״א) דכתבו הפוסקים[47] דכיון דנהוג הכי רבים אין להתיר לבניהם, כ״ש זה המנהג שנתפשט בכל גבול ישראל, ואפשר שזו היתה כונת החכם השלם כמהר״ר דוד הכהן ז״ל וע״ד ההשאלה הביא <ד״מ ע״א>.[48]

מהר״ש פינטו. 39 יש בקטע זה כמה מלים שאינן ניתנות לקריאה, אולם הרעיון עצמו ברור. היינו, ר׳ אהרן מביא כאן את דברי ר״ד הכהן ואת תשובת מהר״ש פינטו כי תענית בכורים אינה בכלל גזירת חכמים, ולכן לא חל עליה הדין של פשט איסורו ברוב ישראל. מכאן ואילך הם דברי ר׳ אהרן הדן בדברי מהר״ש פינטו. 40 יעויין שם. 41 משא מלך לר״י ן׳ עזרא, שאלוניקי, שס״א. ספר זה נדפס מחדש, ירושלים, תשמ״ט, ונמצא כן שם בעמ׳ רא. 42 יעויין שם בדבריו. 43 מלה זו נכתבה בין השיטין. 44 במהד׳ ירושלים עמ׳ רג. 45 בעל משא מלך, וכוונתו לדף נה ע״א ואילך, דפוס ירושלים, עמ׳ ר ואילך. 46 עי׳ במשא מלך דף נה ע״ג וע״ג, דפוס ירושלים עמ׳ רא רג, שהביא את מחלוקת הפוסקים בנידון זה. 47 ראה שם דף נו ע״א, עמ׳ רד, החקירה הד׳. 48 אם הקריאה נכונה אפשר שכוונתו לומר: דרך משל עניין אחר.

אמנם כבר עלה על דעתי... נמצא מזור לאיש כזה שרגיל לחוש בראשו ביום צום, שיקדים להתענות בי״ג כדי שיאכל מעט בע״פ ולא ימנע משמחת ליל י״ט, ועכ״ז גם לזאת לא מלאני לבי מההיא תשו׳ דרש״י שכתב מרן ז״ל בב״י סי׳ תרפ״ו בשם שבלי הלקט (סי׳ קצד) על צום אסתר הנדחה ליום ה׳, דכתב שם שאע״פ שתענית זה אינו אלא מנהג כנז׳ שם, עכ״ז לא יפרוש מן הצבור. והשתא ומה התם שנדחה מיום קביעותו עכ״ז לא התיר רש״י שיפרוש אדם מן הצבור אלא שיתענה ביום שכלם מתענים, כ״ש שאין לנו לדחותו מיום קביעותו ממש. וגם יש כעין ראיה עוד מתשו׳ הרב בתה״ד (סי׳ קט) שהביא מרן ז״ל ס״ס תרצ״ב במי שהוא אנוס וכו׳, שיכול לשמוע קריאתה מבע״י מפלג המנחה ואילך וכו׳, ולמה לא התיר לו הרב שיקדים תעניתו ליום י״ב כדי שבליל י״ד יקראנה בזמנה בלילה, אם לא שנדחה דהרב ז״ל הוזקק ללמדנו למאן דאיתיליד ליה אונסא ביום תעניתו ממש, אבל ההיא תשו׳ דרש״י הנז״ל חוסמת היא את הרוצה להקדים, וחביבה מצוה בשעתה, אגוני מגנה ומצלת. הנלע״ד כתבתי והוא ית׳ יצילנו משגיאות, ובתורתו יראנו נפלאות, להורות כהלכה לא תשתנה אפי׳ אות, ...[49] נאם מתעלס את ידידות תורתו תאוה הוא לעינים הצעיר אהרן אבן חיים

---

49 כאן כתובה מלה שאיני יכול לקוראה, אולי: כ״ד [=כה דברי].